

דיוקן של לאונרדו דה וינצ'י, מיוחס לפרנצ'סקו מלצי, 1515-1518 לערך צילום: Royal Collection Trust / HM Queen Elizabeth II, 2019

כאוס, מבול, שלדים וצמח אחד שמצדיק טיסה לאנגליה.
ביקור בתערוכה של לאונרדו במלאת 500 שנה למוותו

דרור בורשטיין, לונדון עמוד 52

ביקור בתוך אחד הראשים הגשומים ביותר שחיו על פני האדמה

תערוכת הרישומים של לאונרדו דה וינצ'י בלונדון מבקשת

את הדבר הפשוט ביותר: תשומת לב, לגלוי ולסמוי כאחד

דרור בורשטיין, לונדון

לאונרדו דה וינצ'י, שבר ענן של חפצים, 1512-1506 לערך צילום: Royal Collection Trust / HM Queen Elizabeth II, 2019

... אילו היה חציו השמאלי של הדף הזה בן ה-500 מוסתר, היה אפשר לחשוב שזהו רישום של מפל מים. מפל רך, רשום בגיר אדום על נייר, גולש חרש ומתנפץ כמעט בלא קול, נקווה אל מקום אחד, מקציף, שוהה קצת לפני שהוא ממשיך לזרום אל הנהר ואל הים. אבל חציו השמאלי של הדף אינו מוסתר, והמפל אינו אלא שערו הרך, הארוך, של גבר יפה: זהו לאונרדו דה וינצ'י, ואת הדיוקן רשם כנראה פרנצ'סקו מ'לצי, תלמידו, שנתיים-שלוש לפני מותו של המורה. בגלריה של המלכה בארמון בקינגהאם בלונדון מתקיימת עתה תערוכת רישומים של לאונרדו לרגל שנת ה-500 למוותו. בחודש הבא תיפתח תערוכה גדולה יותר בלונדון. זהו דיוקן נסיכי. הוא עדין כמו הכל פה על זגוגית ביום קר. האם נוכל למצוא היום, בין מיליונים של תצלומי פני אדם, כזה רך, כזאת אהבה מהולה בכבוד? מצד אחד הראש הזה בוקע מתוך גלים, כמו סלע ממים, ומצד שני אין בו כל כוחנות. אנו מכירים צדודיות רבות של קיסרים (על מטבעות, למשל), המביטים מתוך תחושת גדלות כוזבת הצדה, כניכול לניצח, מצפים למבט מעריץ וירא של נתינים. לא כך הדיוקן של לאונרדו. מבטו רך כמו שער, וגם אפו שניצב לפניו כמשולש ישר זווית מס' פרי גיאומטריה, מאזן בתקיפות קלה בלבד את החופש של גלישת השיערה אוזונו הכמוסה ברעמה הופכת את הווייתו למכונסת בעצמה, כמוסה מאיתנו. העין והאף פונים שמאלה, השיער גולש למטה ונעלם אל תוך האיזן של הדף. האם עודנו יודעים להתבונן כך באדם אחר? לראות את הרוח הנושבת בפניו, את סוד הווייתו? מדוע אין כמעט רישומים כאלה בגלריות לאמנות? האם אנחנו כבר באמת מע' בר לזה?

השם לאונרדו הפך זה מכבר למעין מותג המוכר לכולם. תעשיית מחקר אדירה אופפת את השם הזה. לאונרדו הוא של האיטלקים, כמוכן, אבל גם של הצרפתים (את שנותיו האחרונות בילה בצרפת, בנסיכות שלא לגמרי הובררו). הבריטים מחזיקים ברישומים רבים

מספר זה), מנופף למלכה לשלום ונכנס. הדיוקן שתיארתי מוצב בפתח התערוכה, והוא כמו מבקש להעלים לרגע את יער המיילים והמחשבות שהצטברו על השם לאונרדו, ולהיטיב באדם אחד ובמעשיו, אם אפשר כפי שהיטיב בו מלצי, בסקרנות אוהבת.

שנרכשו כבר במאה ה-17. פרויד כתב עליו. רופאים ואנטומים כותבים על מחקרי הגוף שלו. מהנדסים משחזרים את המכונות ואת הגשרים שהוא הגה. אני לוקח איתי ללונדון כבן לווייה את ספרה של לאה דובב "אדם מן הבשר" (מאגנס, 2015). כל הציטוטים לקוחים

בריטום מ-1478 בערך, תוקפים אותי אישה, ילדים, דרקון, זקן, דוקרב של סיוף, נער, תי- נוק יונק, פנתר, אריה. דרקון יוצא מאחורי ראש שיוצא מראש שיוצא מראש. הם מונחים שם בערבוביה, מגיחים זה מתוך זה, נובעים זה מתוך זה כמו מים מתוך מים, כמו נהרות מתנגשים, כמו שולחן ביליארד אחרי מכת פתיחה שמחוללת מהומה רבתי. אילו הוא היה הופך את זה לציור, זה היה נראה כמו ציור של הירונימוס בוש. שני אמנים אלו הם כמעט בני אותו זמן, ורישום כמו זה מראה שבשורשם הם אינם כה רחוקים זה מזה, הגם שהאחד נתפס כאמן-מדען רציונלי והשני כחצי מטורף.

הרישום הזה לא רחוק מהרישומים של מערות האדם הקדמון. רישום על רישום על רישום, עדר בהמות שוצף, סוס מונח על סוס, מערבולת של חיים דוהרים. היה לו יותר מראש אחד. ואולי לכולנו יש מבנה תודעתי כזה, אבל עם השנים אנו מייבשים ומצמקים חלק מהראשים שלנו ונשארים עם ראש מתפ- קד יחיד. אם יש יותר מראש אחד, לא פלא שנקבל דף כזה והראשים הרבים על הדף מס- מלים גם את הראשים (התודעות). רישום הדוקרב הוא תמצית העניין: דבר פוגש דבר, מחשבה פוגשת מחשבה. כל מחשבה רוצה לנ- צח, לשרוד, להתקיים ולחדור לחברתה.

בספרה של לאה דובב יש כמה הצבעות על מפגשים כאלה בין נהרות מחשבה שונים, למ- של, נהר שחושב על האנטומיה של כף היד ונהר שחושב על האנטומיה של הרחם. לכאורה אין קשר בין השניים, אבל דובב רואה ש"היד שלוחה לקראת האגן הנשי, שהוא מעשה אמן" אולי "כחלופתו של הרחם הלא-נראה המרומז מתחתיה". במילים אחד- רות, יד האמן (וזה יד שמאל: "הדימוי היחיד של כף יד שמאל בכל מחקרי הידיים" של לאונרדו, שהיה שמאלי) מובנת, מכוח הקיר- בה שלה לאגן הנשי, על הדף של לאונרדו, כאיבר של פריין; הרחם מובן, מכוח אותה קי- רבה, כאיבר של יצירתיות.

נחזור לדף המבולגן מ-1478. דוקרב של סיוף מול תינוק יונק? מה הקשר? אין כאן כמובן כוונה מודעת ליצור קשרים, אבל היופי הוא לנסות לראות את המחשבה בפעולתה: הן יניקה היא מפגש שאינו שונה כל כך מסיוף, מובן שהאם אינה רוצה לדקור את התינוק, אבל השד נכנס אל תוך גופו בצורה שאינה שונה מפלישת הסיף. המכנה המשותף הוא חציית גבול הגוף.

כדאי ללכת בתערוכה הזאת ולראות בה את הכאוס וגם את הבלחות הסדר, ממש כמו בנהר של מחשבות. בצד הכאוס נמצא כאן חיי- בורים מוטרפים כמעט, למשל סוס ורוכבו עו- מדים על מעגל גיאומטרי, או עננים מרחפים אל תוך מעגל. מישהו שמע פעם על אקלים של צורה גיאומטרית? מישהו ראה קו סרגל חותך חשרת עננים? ובכן.

הגיאומטריה המופשטת והמציאות המוח- שית מתערבבות – והרי כך פועלת תודעת צייר, שרואה משולש ישר זוויית במקום שאדם רגיל רואה רק אף. בצד הסדר נמצא כאן כמה רישומי הכנה מושלמים, למשל שני ראשים של שליחים לציור "הסעודה האחרונה". ברו- רים, חד-פעמיים, נחרצים. מתוך התנועה

מדונה וילד עם יוחנן המטביל התינוק וראשים, 1478 לערך צילום: Royal Collection Trust / HM Queen Elizabeth II, 2019

אני מביט ברישום ותוקפים אותי אישה, ילדים, דרקון, זקן, דוקרב, תינוק, פנתר ואריה. דרקון יוצא מאחורי ראש שיוצא מראש שיוצא מראש. זה היה יכול להפוך בקלות לציור של הירונימוס בוש

הרישומים הללו מתאר לאונרדו מתך גשם של חפצים וגרוטאות שנופל מהשמים. לאונרדו כותב שם משפט בגנות גיכוב החפ- צים של בני האדם (זה לא התחיל בדורנו), אבל יש בגשם הזה גם משהו שמאפיין את תו- דעתו השופעת, והאריה שניצב מעל לעננים הוא אולי סמל של לאונרדו עצמו (פירוש שמו הוא אריה). אמנם רישומי אינם גרוטאות וח- פצים, אבל הגשם – גשם. ביקור בתערוכה הזאת הוא ביקור בתוך אחד הראשים הכי גשומים שחיו על פני האדמה. ואני עומד שם בלי מעיל ומטרייה ונרטב.

התערוכה כוללת בעיקר דפים ממחברות גדולות. הם הוצאו מהמחברות ומוסגרו כתמו- נות. זו תערוכה של אחורי הקלעים. מחסן טיטות ומחקרים. אחורי הקלעים האלו הם עיקר עבודתו של לאונרדו, שלא השלים הר- בה ציורים. המסגרות בתערוכה הזאת, שאמו- רות לשוות לה מראה סדור ומאורגן, אינן אלא מחווה נואשת אל מול הכאוס השורר בגיליונות. רישומים אנטומיים, רישומי סו- סים, רישומי צמחים, רישומים של מבוך, רי- שומים של גברים ושל נשים, של קדושים ושל אסירים, של דרקונים ושל חתולים. באחד

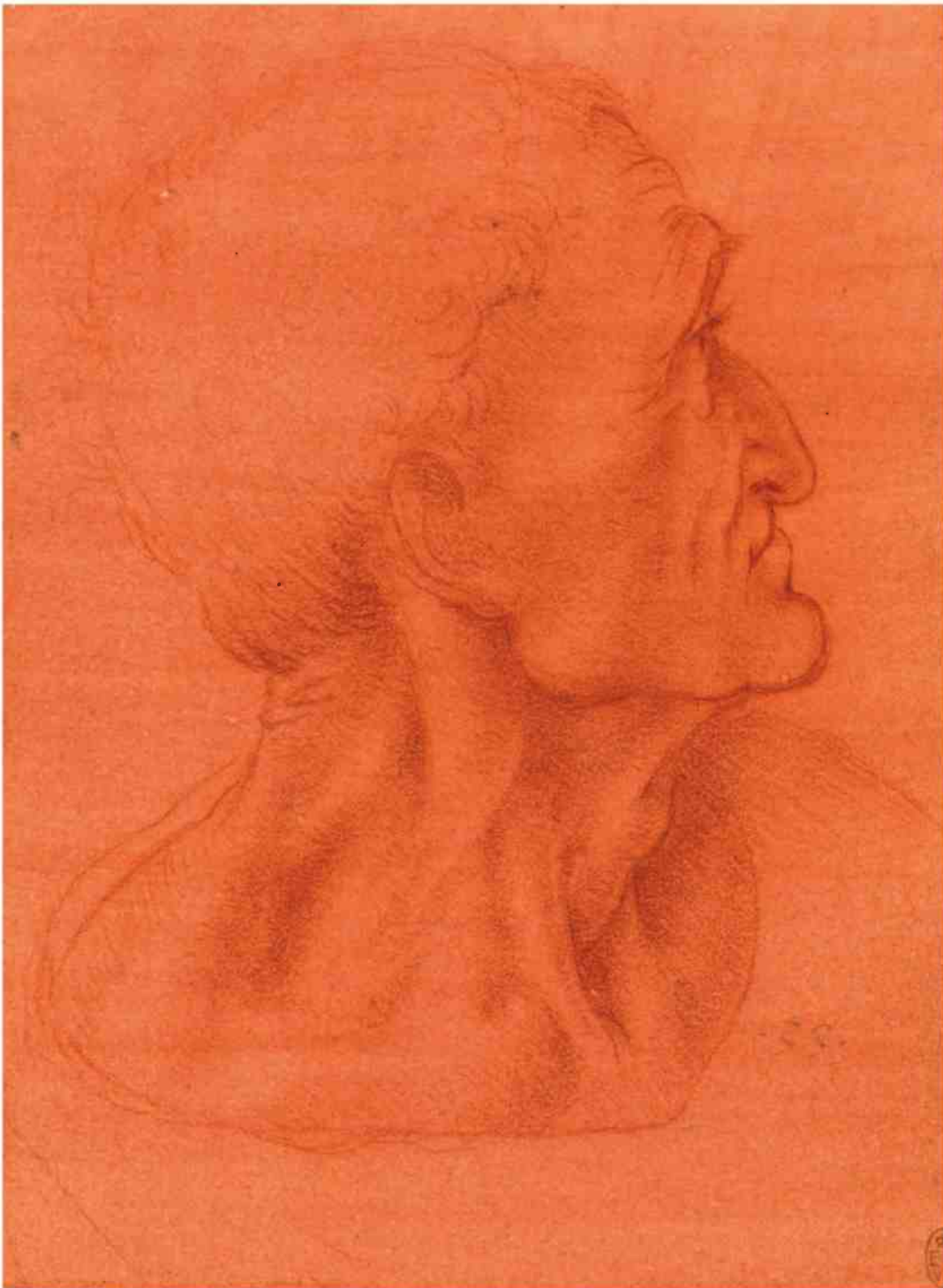
ענף של מורן, 1512-1506 צילום: HM Queen Elizabeth II, 2019 Royal Collection Trust

האיטלקי בכלל: מחשבה בהירה, הומניסטית, מדודה ומודדת. אבל כך כותב לאונרדו עצמו: "תשוקתי הלהוטה משכה אותי, השתוקקתי לתפוס את הגודש העצום של כל הצורות המזורות והנבדלות שיצר הטבע האמנותי, ואחרי שני דדתי מרחק מה בין הסלעים התלויים באתי אל פי מערה גדולה שלפניה ניצבתי נדהם ונפעם כי לא ידעתי על קיומו של דבר שכזה... התכו-פפתי לצד זה ולצד זה כדי לראות אם אוכל להבחין במשהו, אף על פי שזה היה בלתי

יש עשרות סיבות לבוא לתערוכה הזאת, אך די באחת – רישום קטן של צמח, מורן. כדי להבין מה יש ברישום שאין ולא יהיה לעולם במצלמה המשוכללת ביותר, די להתבונן בנייר הזה

המתרוצצת עולה דממה, הקו חד כלהב של חרב יפנית ועל הדף מופיעים גשר אף, פה, סנטר, עורקים וגידים של צוואר, צווארו של יהודה איש קריות, שכמעט מתפקע מרוב מתח (אך בעיניו אין רוע, אלא קצת עצב ואשמה).

הוא מודד. הוא מודד סוס. הוא מודד רגל של סוס. הוא מודד ראש אדם. הוא מודד גולגולת אדם מנוסרת. הוא מודד את נפילת האור על פרצוף. כך לפעמים חושבים עליו ועל הרנסנס

ראש של יהודה איש קריות, 1495 או מאוחר יותר. צילום: Royal Collection Trust / HM Queen Elizabeth II, 2019

האם עודנו יודעים להתבונן כך באדם אחר? לראות את הרוח הנושבת בפניו, את סוד הווייתו? מדוע אין כמעט רישומים כאלה בגלריות לאמנות? האם אנחנו כבר באמת מעבר לזה?

אכן כאלה, איברים פנימיים של גוף העולם, סמפונות במערכת הנשימה הגלובלית. יש עשרות סיבות לבוא לתערוכה הזאת, אך די באחת, והיא רישום קטן של צמח מהסוג מורן (Guelder-Rose). כדי להביין מה יש ברישום שאין ולא יהיה לעולם במצלמה המשוכללת

של איברים פנימיים, ממש כמו שרישום לב אחד שלו דומה למשהו צומח, "כעלווה של ער" בה בוכייה או כמפל", כדברי לאה דובב. דומה שאפשר לשתול את הלב שלאונרדו רשם בחצר והוא יצמיח עץ של לבבות. אבל גם הצמחים שלו נראים לפעמים כאיברים פנימיים. והם

אפשרי בגלל החשכה הגדולה בפנים". החיפוש אחרי גודש צורות, שהתערוכה הזאת מציגה בצורה מפוארת, מוביל בסופו של דבר לאין-צורה, לחור השחור שבמרכז גלקסיית הצורות והאור, האין שמתוכו נוצרות הצורות – הסל-עים, המערה והאדם עם גופו המתכופף ועיניו המשתדלות לראות. מדוע התשוקה לראות? אולי "כי לא ידעתי על קיומו של דבר שכזה".

המערה של לאונרדו היא המבוע של כל האג-מים והגשמים שתלויים כאן, הסוד שבשורש "הגודש העצום של כל הצורות המזורות והנבד-לות שיצר הטבע". אבל הצורות לא מוצגות, כמו בקריקטורה של שבר ענן החפצים, כערימה סת-מית של דברים. עניינו של לאונרדו, עניינה של האמנות, הוא כדברי דובב "אחרותו הנכספת של העולם". אל האחרות הזאת אפשר להתקרב בא-מצעות הרישום רק אם הרישום יצמח מן העולם, להבדיל ממחשבה על העולם. צמיחה כזאת מחייבת השראה. ציור אינו אמצעי לשיקוף משהו אחר או להבעת רעיון, אלא ממשות חד-פעמית שצמחה מתוך זיקה חד-פעמית של אדם חד-פעמי ופיסת ממשות חד-פעמית, והיא נצפית על ידי צופים חד-פעמיים, "שיבואו אליו (=אל הציור) בגופם המועד למות, בעיניהם הכלות לנוכח היופי". אמנות שכלתנית שמבוססת על רעיון ("קונספט") אך ממשותה החומרית דלה (וזה עיקר מה שמכונה "אמנות עכשווית") אינה אמנות. הדיוקן של מלצי אינו רעיון על לאונרדו. הוא נולד מכוח החיים של לאונרדו ויש בו משהו מחייו.

מאותה סיבה את התערוכה הזאת כדאי לח-וות לא כעיון מרוחק אלא כשיעור. יש להניח למה שיש כאן לחדור פנימה (כמו סף, כמו פטמה) אחרת אין טעם בהתבוננות. לאונרדו מלמד שיעור גדול באפשרות של התקיימות בעולם הזה. הוא מתקרב אל "אחרותו הנכספת של העולם" בשתי דרכים עיקריות. אחת היא חפירה. הניתוחים האנטומיים הם חפירה מפ-רקת בגופים של בני אדם ובעלי חיים. הוא רר-צה לתאר את "היד מבפנים", ומקלף את היד תוך שהוא "מפצה" על הרס הרקמות ברישומן על הדף. אילו היה נכנס למערה ההיא, היה יכול לומר משהו גם "על המערה מבפנים", אבל כנראה פחד שיש פנים שלא יוכל לצאת ממנו, ובוודאי שלא יוכל לרשום אותו. אין להניח שאחרי הנסיעה לתערוכה יחושו הקר-ראים אל המכון לרפואה משפטית חמושים באזמלים ומסורי עצמות. אבל ספרי אנטומיה אפשר לפתוח גם בלי סכין. לאונרדו מציע לראות את היד מבפנים, כלומר לא להתעלם מאותה פלנטה זרה וחשוכה המכונה גופנו שאנו נושאים כשק זו. והרי זו המערה האמי-תית, שהיא עמוקה יותר, מאיימת יותר ורחר-קה יותר מכל כוכב רחוק: פנים הגוף, החלל הפנימון. למאדים אדם יגיע בקרוב; אל לבו אף פעם לא. "באילו מילים תתאר את הלב הזה, בלי למלא ספר שלם?" הוא שואל. שיעור מספר אחת הוא, אם כן, לראות מבפנים כל כמה שאפשר את היד, את הלב, את עצמך, את הזולת. אני מנחש שמבט פנימי כזה גרם לצמ-חונות של לאונרדו.

דרך שנייה אינה חפירה פנימה אלא הש-וואה גלויה או מרומזת של דברים רחוקים. רי-שומי הצמחים שלו דומים לפעמים לרישומים

ביותר די להתבונן בנייר הזה. זהו רישום חקרני ובוחר, אבל הוא כמו נעשה גם על מנת להקשות על ההבחנה המדעית בפרטים. הוא נרשם בגיר אדום על נייר אדמדם, והדבר מעמעם את הפרטים לטובת מסתורין ותחושת חיים: הצמח של לאונרדו בוקע מתוך הדף, האדום כמו נשאב מאדמומית המצע, הצמח הזה גדל לא על אדמה אלא על נייר. עלה אחד תומך בפירות כמו אדם שתומך את ראשו בכף ידו. הכל נפתח מאוד, אבל בעת ובעונה אחת גם מתכנס. אצבעות העלים פרושות ככף יד איש, אבל הפרי (האדום במציאות) מתכדר ומצפין את עצמו, כל עיגול מחדש. בין הפירות נפערת מערה קטנה (או ענף קית אם ההולך שם הוא חרק). שוב מערה. העימימות, הערפל הדק האופף את הצמח, הם חלק ממהותו. במילים אחרות, יופיו וסודו של הצמח הם חלק ממהותו, וחקירה בוטנית שתתעלם מכך תלקה בחסר. אחרי שעה של התבוננות ברישום הזה יצאתי אל הפארק הסמוך לגלריה. ופתאום ראיתי: גם הם חיים, הירוקים האלה מסביב. כמה הם יודעים ואומרים.

השיעור השני מסתכם במילים של לאונרדו: "אין רע בכך שתזכור להיעצר לפעמים כדי להסתכל בכתמים שעל הקירות, או ברמץ האש, או בעננים, או בבוץ". והרי הכל הוא כתמים, אם לא מתעקשים להגדיר את צורתם. ואם הכל כתמים, הדברים יכולים להיראות גם בדמיונם זה לזה. לא כה נפרדים. לאונרדו רושם תינוק אנושי בתוך רחם של פרה. פנטזיה? כן. אבל קטנה: רחם הוא "כתם", ועובר הפרה לא כל כך שונה מעובר האישה. פרח נץ חלב מפושק בו קע אצלו מהאדמה כמו שיער מקרקפת או כמו מדורה. זרמי מים בוקעים אצלו מפתחים צירים כמו זנבות של אריות. רגל של דוב נראית לרגע כרגל של אדם מגודל ציפורניים.

שתי הדרכים נראות כסותרות. הראשונה ממוקדת, אנליטית, מדעית, מעמיקה. השנייה מרפרפת, פואטית, חופשית, אסוציאטיבית. כל אחד יכול לגלות בתוכו את הדרכים. מה שבטוח הוא, שברוב מה שמופיע על המסכים שמפציצים את ראשינו מבוקר ועד ערב אין לא מזה ולא מזה: לא עומק ולא חיבור. לא פנימיות ולא רוחב. רק פני שטח; ריקים, כפי שכתב המסאי ג'ורג' פרוצ'ניק, כמו מקרר ריק שלעולם לא יוכל להשביע את הרעב שלנו. התערוכה הזאת מבקשת את הדבר הפשוט ביותר: תשומת לב. לכל מה שיש. לגלוי ולסמוי. זאת התורה כולה.

אני יושב בחדר של הרישומים המאוחרים ולפתע מוצף בתחושה ברורה של ישיבה בתוך תודעה של מישהו אחר. כל הפנים שהוא ראה, כל ההמצאות, המכונות, כל האיברים שהוא מדד, כל העננים, השלדים, הקדושים, הדוב, הפרש על הסוס על המעגל, הרחם המרחף, כנף הציפור, הידיים, הרגליים, הראש המנוסר והמיודד, העצים שאור השמש מבהיק בין עליהם הצפופים כמו פירות אור זעירים. אישה נכנסת לגלריה מלווה בכלב נחייה. היא נעצרת מול אחד הרישומים ונעמדת. הכלב לידה מכשכש בזנבו. איני מבין. ואז רואה: מישהו עומד לידה ומתאר לה את הרישום.

התערוכה "Leonardo da Vinci: A Life in Drawing" מתצגת בגלריית המלכה בארמון בקינגהאם עד 13 באוקטובר